

Enigt, eget, ovanligt och rart

Något om det kvinnliga dräktskicket i Häverö-Väddö skeppslag under 1800-talets första hälft

BO PETERZON och HÅKAN LIBY

»— Det var stor nattvardsgång och följaktligen mycket folk i kyrkan, då jag fick tillfälle att se folkets eniga, och — liksom deras natur — egna klädsel, som serdeles bland qvinnorna bibehållit sig osmittade af nyare tiders mode-lust och fåfänga, denna kräfta, som i så många orter undergräfvat både karakter och oeconomiskt bestånd. Att se ett helt folk i samma dräkt, — kanske ett tecken till samma anda och lynne, eller till det minsta att någon gnista deraf finnes — är lika skönt, som det börjar blifva ovanligt och rart.»

Så beskriver uppsalastudenten Frans Theodor Noréus i uppsatsen *Resa i Roslagen 1832* sitt möte med det säregna dräktskicket i Häverö. Att ett säreget dräktskick där kunnat utvecklas och bevaras, kan naturligtvis ha många orsaker, men säkert har den konservatism spelat en stor roll, som återspeglas i sockenstämmans svar den 6 juni 1830 på en uppmaning att inköpa den Ekenmarkska vävboken: »Socknemännen erkände väl nyttan af ett sådant arbete, som det ifrågavarande, men yttrade tillika, att, då de endast begagnade sådane väfnader, som deras qvinnor genom mödrars undervisning och egen erfarenhet, kunde tillverka och dermed voro fullt belåtna, de icke kunde, till erhållande af Ekenmarks afhandling om tillverkningar af drällar, dubbla Engelska Golfmattor samt faconerade bomullsväfnader, sig låta anteckna.»

Hur skall man då i dagens läge kunna lära känna ett dräktskick som för 150 år sedan ansågs vara enligt, eget, ovanligt och rart?

En uppfattning om vad en allmogegarderob kunde innehålla ger ett studium av bouppteckningarna i häradsrättens arkiv. Tyvärr ger de mycket få detaljupplysningar och måste kompletteras med annat material.

I fallet Häverö-Väddö ger det hos museer och privatpersoner bevarade dräktmaterialet en mångfald upplysningar om detaljer. Vad

Bild 1. Domardans i Häverö. Efter oljemålning av Johan Josef Malmberg 1865. Privat ägo. Sittande till vänster gift kvinna i stor högtidsdräkt, de lekande ungdomarna i mindre högtidsdräkt.

man däremot måste söka på annat håll är uppgifter om hur plaggen kombinerades, av vem och vid vilka tillfällen de bars.

Svar på dessa frågor kan erhållas ur arkivaliskt material, men det arkivaliska bild- och textmaterialet behöver dock underkastas en kritisk granskning. Det kan uppdelas i tre grupper:

1. Material från den tid då dräktskicket ännu var levande och därför kan anses trovärdigt.
2. Okritiska skildringar i romantisk anda.
3. Sakliga källkritiska beskrivningar.

Den följande beskrivningen av de enskilda dräktplaggen gäller de allmänna typerna. Enstaka undantag lämnas åsido.

Kjolficka av damast och tuskaftat ylletyg i färgerna grönt och beige. Kantning av rödbottnad kattun. Höjd ca 24 cm. Häverö sn. Nordiska museet.

»Att ha randhuvud»

Kjolar

De bevarade kjolarna visar stor överensstämmelse vad modell och tyg-typ beträffar. De är sydda av smalrandigt halvylltyg, med ett undantag vävda i oliksidig korskypert (bottentyg). Randningarna är likartade, men varierades allt efter väverskans »randhuvud». Högrött är den dominerande inslagsfärgen kombinerad med grönt, svart m. fl. färger. Kjolarna är randiga på längden, fint veckade mot en smal röd linning, i sidan sammanhållna med hyska och hake. Nedtill smal röd yllesnodd.

Bouppteckningarna nämner sällan kjolfickor, men några finns bevarade. De är tillverkade av småbitar av finare tyger t. ex. damast, eller av kasserade sidenbindmössor med broderi. Fickorna knyts med band kring midjan.

»— — ett betydligt spatium — —»

Livstycken

Vid studium i dag frapperas vi likaväl som provinsialläkaren vid 1800-talets mitt av livstyckenas ringa längd. »— — emellan lifstycket och kjorteln hos kvinnorna, ett betydligt spatium skall finnas, som lemnar en del af underlifvet och ryggen utan annan betäckning än linnet.»

Bild 3. Kvinnolivstykke av randigt halvyll i rött, grönt och svart. Foder av linne. Knappar av mäs-sing. Detaljen visar skörtlkonstruktionen baktill. Häverö sn. Nor-diska museet.

Ett annat empiredrag är dubbelknäppningen och de smalrandiga tygerna, som överensstämmer med kjolarnas. Baktill finns minimala rester av äldre livstäckens skörtl. Livstycket var ett åtsittande plagg. Nedtill fanns därför en hård valk av tredubbelt ylletyg och linnefoder, som gav nödvändig stadga.

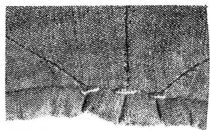

Bild 4. Kvinnotröja av tuskaftat rött halvyll med randiga blindslag. Foder av linne. Obser-va snörhålens osymmet-riska placering. Häverö sn. Detaljen visar skörtlkonstruktionen baktill. Upplandsmuseet.

Stor högtidsdräkt för gift kvinna. Häverö sn. Uppland. Sidenhögmössa med band och stycke. Sidenhalskläde. Överdel av linne. Tröja, livstykke, kjol, förkläde och armkläde av halvulle. Kjolficka. Originalplagg från Upplandsmuseet och Nordiska museet. Foto Malte Persson.

-- ylle, bomull, kartun, kamris --

Förkläden

Att förklädet var ett plagg med vilket man kunde variera dräkten framgår bl. a. av 1831 års bouppteckningar, där förkläden av ylle, bomull, kattun och kamris uppräknas.

Det vanligaste förklädet var det hemvävda av tuskaftat halvylle i mörka färger. Det är smalrandigt på längden, fint rynkat vid en linning i annan randning och knäpps i ryggen. Förklädet når till kjolkanten och täcker halva kjolvidden.

Hemvävda förkläden av bomull liksom de av kattun var ovanligare och värderades högt. Med kattun menas ett köpt bomullstyg med tryckt mönster. Ännu ovanligare var kamris, ett helvitt damastvävt »köptastyg».

»--- 1 Camlåts gacka

1 Röd gacka

2ne skin Trödior ---»

Ytterplagg

Bouppteckningen efter änkan Maria Jönsdotter (1831) ger prov på vilka ytterplagg som brukats. I museernas ägo finns i dag endast ett antal helröda tröjor med ett undantag vävda i tuskaft.

Tröjorna är empirekorta och de långa smala ärmarna har smalrandiga blindslag. Liksom livstyckena hade de linnefoder och en hård valk nedtill, men skörtkonstruktionen baktill skiljer sig från livstyckenas. Tröjorna snörs framtill med röd yllesnodd.

»--- 2 ne Linne Öfverdelar

6 blågarns Lintyger ---»

Linneplagg

Maria Jönsdotters bouppteckning säger oss också något om dräktens linneplagg.

Först nämns linneöverdelarna som var värdefulla och därför få till antalet. Överdelen motsvarade vår tids blus och bars till högtidsdräkt utanpå lentyget. Överdelarna saknar halssprund. Vid halsringningen

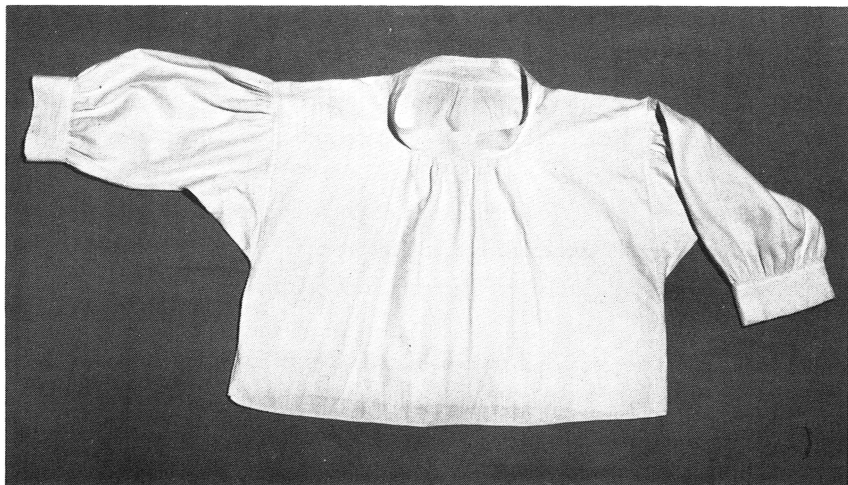

Bild 5. Överdel av tuskaftat linne. Häverö sn. Upplandsmuseet.

har de en enkel linning fastsydd med stadkanten uppåt. De halvlånga ärmarna avslutas med en bred linning.

Lintygerna, som på många andra håll kallades särkar, var grövre

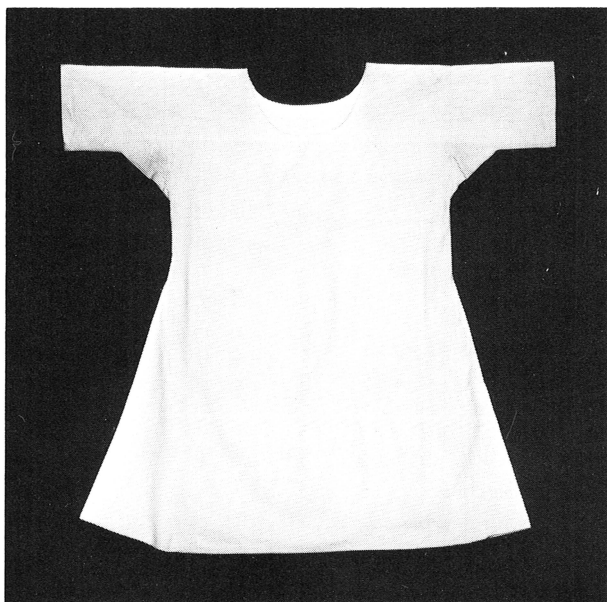

Bild 6. Särk av tuskaftat linne. Husby-Sjuhundra sn. Upplandsmuseet.

linneplagg som bars närmast kroppen. Liksom andra enklare plagg nöttes de ut och kasserades varför inga är kända. I andra upplandssocknar finns dock särkar bevarade.

»— — dom hade skor med höga klackar — —»

Skor, strumpor och snösockor

Denna uppteckning om dräktskicket i Häverö gjordes 1896 och ingår i Uppländsk ordsamling. Uppgiften stämmer väl med det enda bevarade skoparet, som har halvhög klack. Framtill har skorna stora spännen, vilket enligt bouppteckningsmaterialet får anses vara synnerligen ovanligt.

Ett par röda yllestrumpor finns bevarade. De tillhör en högtidsdräkt. Den röda strumpfärgen är känd även från bouppteckningar, bildmaterial och beskrivningar. Strumporna nådde strax ovanför knät. Under knät bands de fast med strumpeband. Röda snösockor (damasker) har förekommit.

»— — en på tvären stående kam — —»

Huvudbonader

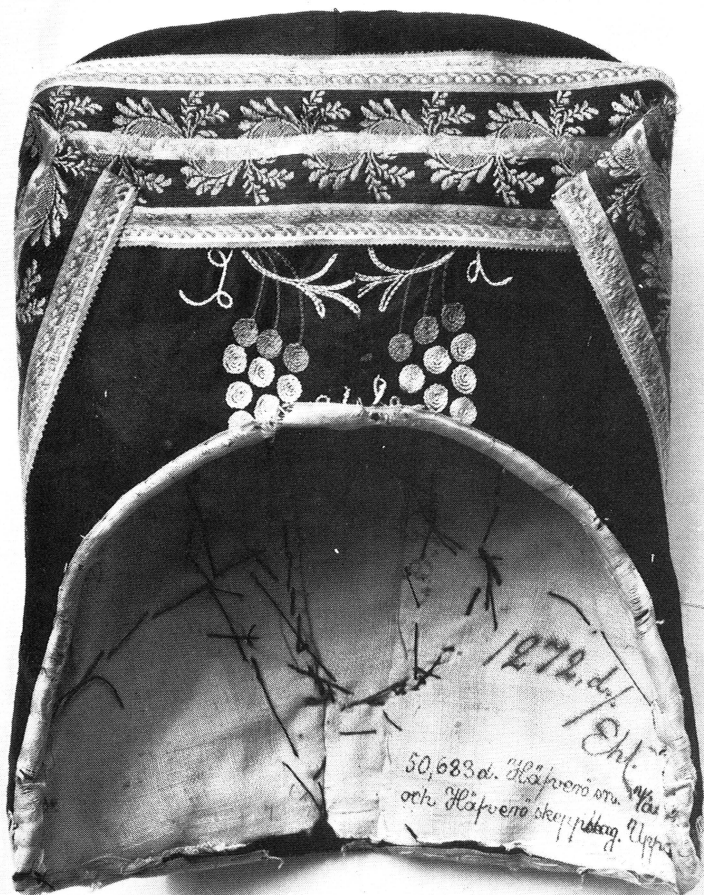
Så beskriver Radloff häverökvinnans unika högtidshuvudbonad, högmössan. Noréus har dessutom uppmärksammat bindmössan tillhörande en »mindre högtidsdräkt». Om mössornas färg säger Uppländsk ordsamling: »... när dom var gifta hade dom svarta mössor annars var det kulörta.»

Högmössan, som endast burits i Häverö, har bevarats i ett flertal exemplar. Den består av en styv pappstomme överklädd med siden eller kattun. Runt kullen fastnålades ett sidenband.

Högmössan krävde en till sin form anpassad håruppsättning. En på Nordiska museet bevarad hårfläta med trästicka har använts till denna.

Till högmössan bar den gifta kvinnan ett »stycke», som anslöt till mössans form. Det täckte håret, som den gifta kvinnan enligt ålderdomlig tradition inte visade.

Bindmössan bars i hela skeppslaget och finns bevarad i en mängd former. Broderierna på de äldre mössorna lämnade plats för ett sidenband runt kullen. Den gifta kvinnan bar även till bindmössan ett stycke avpassat till mössformen.

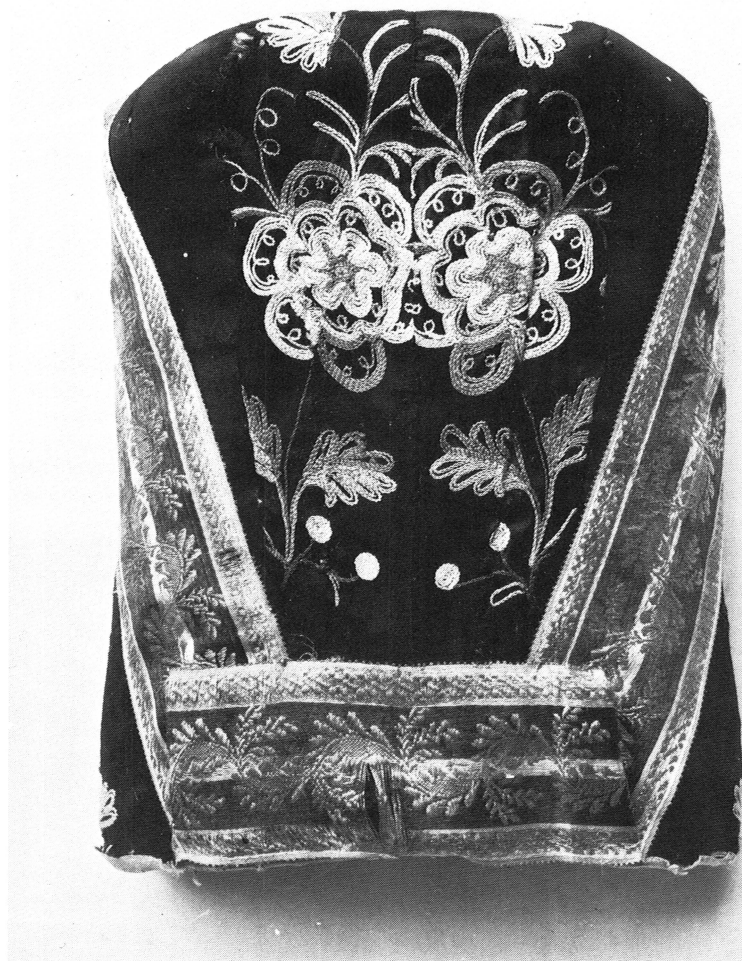

Bilderna 7 och 8. Högmössa av svart siden med mångfärgat tambursömsbroderi. Fastnålat flerfärgat sidenband. Höjd ca 25 cm. T.v. framifrån. T.h. bakifrån. Häverö sn. Nordiska museet.

» — — en tandepidemi vara gängse — —

Kläden

Så reagerade en gång Noréus vid åsynen av häverökvinnor med huvudkläden över mössorna. Dessa kläden skulle skydda mössorna och nog kunde de knutna under hakan få den oinvigde att misstänka att

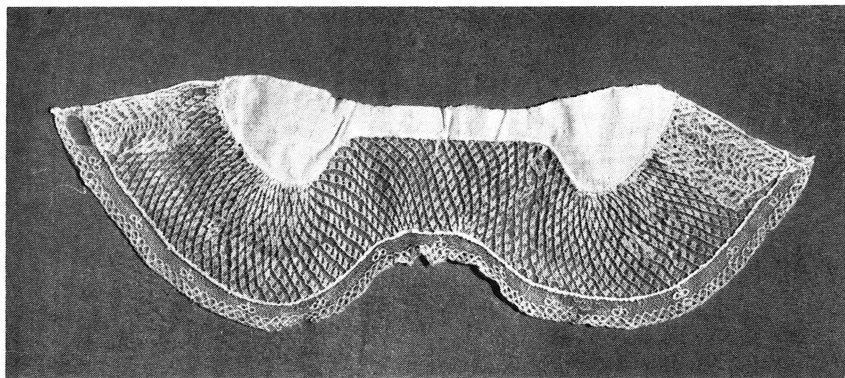
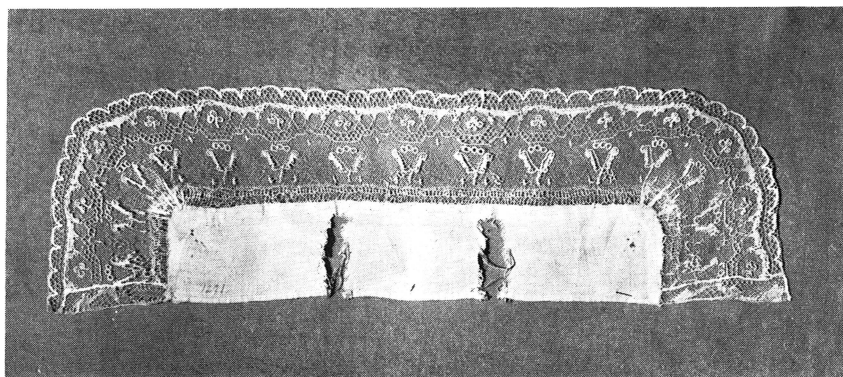
kvinnorna led av tandvärk. Fyrkantiga kläden av ylle, linne, bomull, kattun och siden har använts vid olika tillfällen.

Huvud- och armkläden hade i första hand skyddande och värmande funktion medan halskläden, som kunde hållas samman med silversölja, främst var dekorativa.

Ett annat dekorativt inslag i högtidsdräkten var handskar med silkesbroderi.

Bild 9. Bindmössa av svart siden med grönt tambursömsbroderi. Fastnålat sidenband i samma färger. Häverö sn. Nordiska museet.

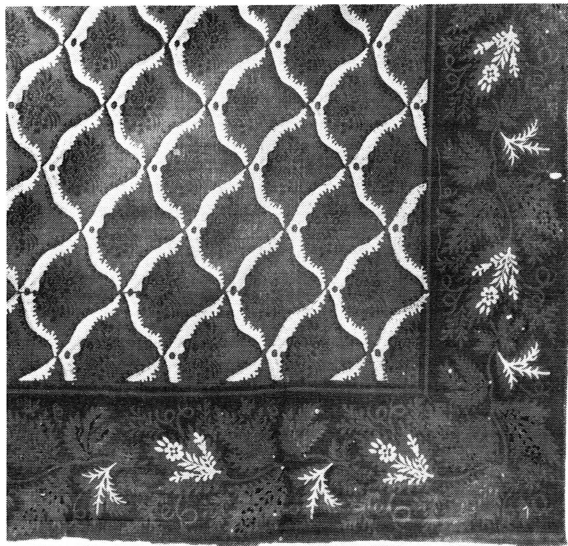

Bild 11. Hörn av kat-
tunskläde. Mångfärgat
tryck på röd botten. Sida
ca 82 cm. Häverö sn.
Upplandsmuseet.

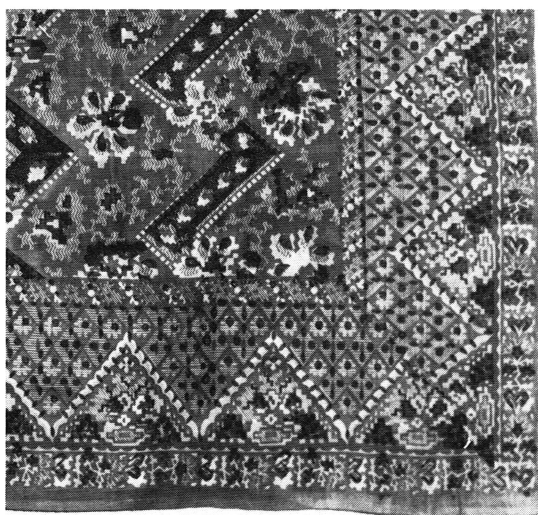

Bild 12. Hörn av kat-
tunskläde. Mångfärgat
tryck på röd botten. Sida
ca 82 cm. Häverö sn.
Häverö hembydsgård.

Bild 10. Högmössestycke av knypplad spets och linnetyg upptill. Längd ca 56 cm. Bind-
mössestycke av spets och linnetyg, nedtill. Längd ca 52 cm. Häverö sn. Nordiska museet.

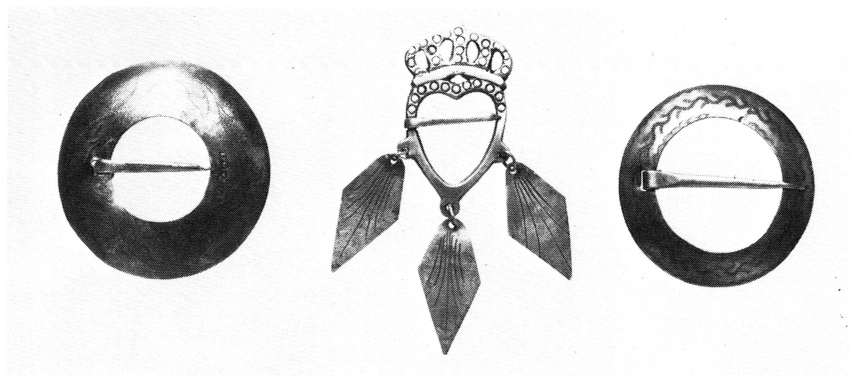

Bild 13. Söljor av silver. Häverö sn. Nordiska museet.

Bild 14. Fingerring av silver. Häverö sn. Nordiska museet.

Dräktvariationer i vår tid

Även i dag vill man vid vissa tillfällen använda folkdräkt, t. ex. inom hembygds- och folkdansföreningar. De dräkter som då kommer i fråga är kopior av festdräkter av olika rang. Eftersom större delen av det bevarade dräktmaterialet består av plagg tillhörande första rangens högtidsdräkt, och dessa dräkter dessutom är påkostade och estetiskt tilltalande, har de i första hand blivit föremål för kopiering.

Vid val av dräkttyp är i dag den stora kyrkdräkten inte längre så självskriven, utan en enklare högtidsdräkt är att föredra vid dans och gillen. Här nedan följer några förslag till kombination av dräktplagg för olika bruk.

Till samtliga variationer hör: kjol, livstykke, överdel, röda strumpor, ev. kjolsäck samt under vinterhalvåret tröja. Till dessa basplagg rekommenderas följande variationsplagg.

Bild 15. Handskar av
blått skinn med mång-
färgat silkebroderi. Hä-
verö sn. Nordiska mu-
seet.

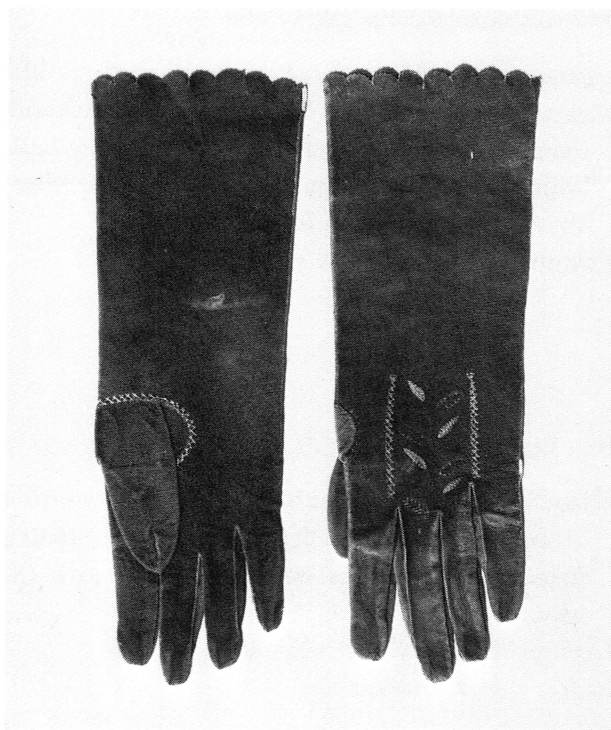
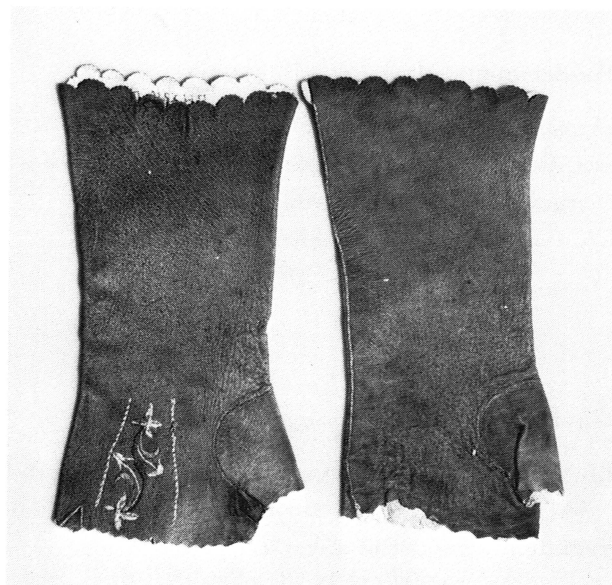

Bild 16. Halvhandskar
av blått skinn med
mångfärgat silkebroderi.
Häverö sn. Upplands-
museet.

Stor högtidsdräkt för gift kvinna

(Används vid kyrkbesök och andra högtidliga tillfällen.)

Högmössa av siden med band och stycke. (I Vaddö svartbottnad bindmössa med band och stycke.) Halskläde av kulört siden eller kattun hopsatt med silversölja. Förkläde av ylle eller vid speciella tillfällen av kattun eller randigt bomullstyg.

Eventuellt: Armkläde av ylle eller kattun.

Handskar.

Stor högtidsdräkt för ogift kvinna

Högmössa av kattun med band. (I Vaddö kulört bindmössa med band.)

Halskläde av kattun eller kulört siden hopsatt med silversölja. Förkläde av ylle eller vid speciella tillfällen av kattun eller randigt bomullstyg.

Eventuellt: Armkläde av ylle eller kattun.

Handskar

Mindre högtidsdräkt för gift kvinna

(Används vid enklare tillfällen t. ex. dans.)

Svartbottnad bindmössa med band och stycke. Förkläde av ylle eller vid speciella tillfällen av randigt bomullstyg.

Eventuellt: Enklare halskläde.

Armkläde av ylle eller kattun.

Mindre högtidsdräkt för ogift kvinna

Bindmössa av kulört siden eller kattun med band. Förkläde av ylle eller vid speciella tillfällen av randigt bomullstyg.

Eventuellt: Enklare halskläde.

Armkläde av ylle eller kattun.

Bild 17. Till vänster gift kvinna i stor kyrkdräkt. Sidenmössa med stycke, sidenhalskläde, yllearmkläde, ylleförkläde och psalmbok med näsduk och kryddörter. Till höger ogift kvinna i stor högtidsdräkt. Högmössa, halskläde, armkläde och förkläde av kattun.

Bild 18. Till vänster gift kvinna i mindre högtidsdräkt. Broderad svartbottnad sidenbindmössa med stycke. Halskläde, förkläde och i handen huvudkläde av hemvävt bomullstyg. Till höger ogift kvinna i mindre högtidsdräkt. Broderad, kulört sidenbindmössa. Förkläde av ylle.

Källförteckning

Tryckta källor

F. T. Noréus, *Resa i Roslagen 1832, Rospiggen* 1963.

A.-M. Nylén, *Folkdräkter*, Nordiska museets handl. nr 77, Lund 1971.

Provinsialläkarnas årsberättelse för åren 1851–1860, utgivna av Sundhetskollegiet 1853–62.

F. V. Radloff, *Beskrifning öfver Roslagen*, Norrtälje 1910.

Otryckta källor

Bouppteckningar 1831. Häverö kyrkoarkiv.

Uppländsk ordsamling. ULMA.

Övriga källor

Kända folkliga dräktplagg från Häverö-Väddö skeppslag har studerats av författarna. Sådana plagg finns bevarade på Upplandsmuseet och Nordiska museet, i Häverö hembygdsgrd och i privat ägo.

I uppsatsen har också använts material som insamlats av Bo Peterzon under hans fältstudier, bedrivna sedan 1960.

Foto, där ej annat anges, Sven Österberg, Upplandsmuseet.